

Kostel v Trstěnici u Znojma a otázka funkce tzv. vedlejších prostor středověkých kostelů

KLÁRA BENEŠOVSKÁ

Obsahem příspěvku bude malé zamyšlení nad stavbou, jež byla nedávno uvedena do literatury jako příklad dosud nepovšimnutého typického vesnického kostelíka z počátku druhé poloviny 13. století (D. Líbal 1983, 1984)¹ a jež se dotýká obecnější problematiky sakrální architektury středověku.

Jde o dnešní sakristii kostela Povýšení sv. Kříže v obci Trstěnici u Znojma, kostela, popisovaného starší moravskou místopisnou literaturou mnohokrát.² Obec leží stranou hlavních moravských cest, v mírně zvlněné, do široka otevřené krajině, protkané hustou sítí osad, připomínaných již od raného středověku. Kostel zaujímá výhodnou strategickou polohu na kraji vsi na nevelkém návrší, které je přetnuto příkopem. Skalnatá vyšší část návrší východně od kostela za příkopem zůstala dodnes nezastavěna a zasloužila by si podrobnějšího průzkumu.

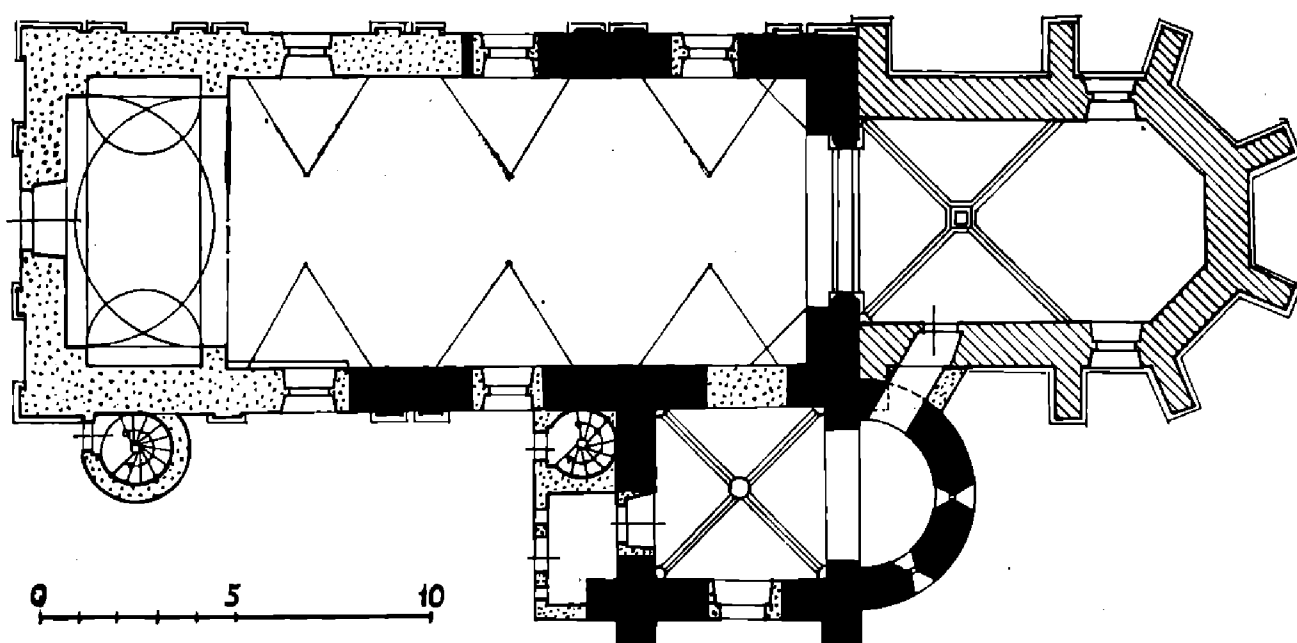
Kostel byl původně zasvěcen sv. Gotthardovi, saskému biskupovi, svatořečenému r. 1131, těšícímu se ve 12. století neobyčejné úctě a byl převěcen až v r. 1807 v souvislosti s novodobými úpravami.

Citovaný typický vesnický kostelík ze samého počátku vlády Přemysla Otakara II. tvoří dnes sakristii jednoduššího, barokně přestavěného kostela s presbyteriem o jednom poli křížové klenby a závěru 5/8. Vlastní sakristie, považovaná dosavadní literaturou za původní trstěnický kostel, k němuž se vztahují i nejstarší historické zprávy od r. 1253 výše, je stavba vybudovaná na půdorysu téměř čtvercové lodi (vnitřní rozměry 3,5 × 4,5 m), oddělené silným pasem triumfálního oblouku od půlkruhové apsidy (hloubka 1,9 m). Loď je sklenuta jedním polem žebrové křížové klenby, jejíž žebra o profilu široce kroužené hrušky s ostrým nosem, doprovázené na bocích laloškou, dosedají přes srdcové náběžní štítky na konzoly s kalichovými hlavicemi členěnými stylizovanými listy. Pod hlavicemi konzoly pokračují oblým dřikem s nálevkovitým, rozbrázděným ukončením. Ve vrcholu nestoupavé kupolovité klenby je zasazen nevelký terčovitý svorník. Triumfální oblouk je tvořen širokým, lomeným, nečleněným pasem, s úsekem římsy, profilované laloškou. Apsidu, sklenutou konchou, osvětlují dvě úzká okénka s lomenou archivoltou. Ostění dvou větších lomených oken bylo objeveno při poslední opravě v jižní stěně lodi. Celá stavba jižní sakristie je slohově jednotná, budovaná v těsné návaznosti na stavbu severního křídla klášterního ambitu v Louce u Znojma. Opakuje tamější profilaci klenebního žebra, dosedání přes tentýž náběžní štítek a ve zhrublé formě opakuje i dekor hlavic. Zařazuje se tak do slohového proudu tzv. cisterckoburgundské gotiky, rozšiřovaného na jihomoravské stavby (Velehrad II, Louka III, Oslavany II, Tišnov) především z rakouského Podunají (Heiligenkreuz, Zwettl, Lilienfeld – křížové chodby). Datování vyplývající ze slohové příbuznosti s těmito raně gotickými moravskými stavbami ze 4. a 5. desetiletí potvrzuje navíc v případě Trstěnice i zpráva o svěcení kostela k 21. prosinci 1253.³

V listině takto datované se uvádí, že na přání a se souhlasem olomouckého biskupa Bruna posvětil kostel ve vsi Trstěnici bratr Anselm z řádu německých

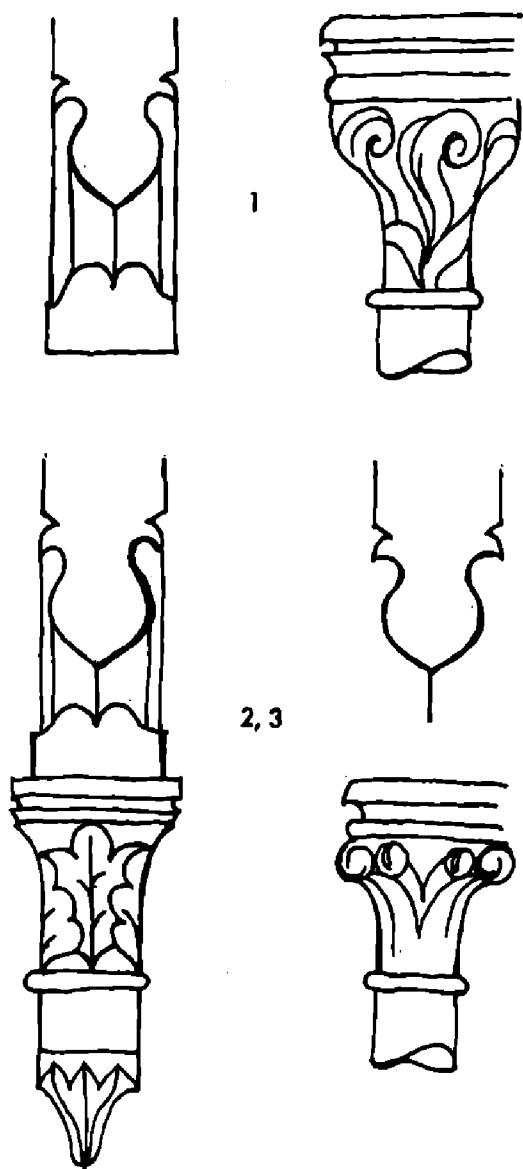
rytířů, biskup varmijský, který současně potvrdil kostelu veškerá nadání a statky, pečlivě v listině vypočítané, předal do držení plebánu Folkmarovi. Slavnostního svěcení se účastnilo množství svědků, z nichž jsou podepsáni čtyři členové řádu německých rytířů, jeden dominikán, jeden johanita, znojemský děkan, delegovaný olomouckou kapitulou jako prezentator, farář z Olbramkostela a okolní zemané, aniž by byl mezi nimi uveden někdo z Trstěnice. Přesto již 23. března r. 1278 byla sepsána v louckém klášteře listina, potvrzující, že Branislav, patron kostela v Trstěnici, spolu s manželkou Markétou postupuje klášteřu v Louce patronátní právo nad kostelem.⁴

Máme zde tedy vzácně mnoho informací o hospodářském zázemí fary, světském patronovi i časové potvrzení slohového určení stavby a bylo by tedy možné bez problémů sakristii včlenit jako původní trstěnický kostel mezi moravské stavby poloviny 13. století. Problém spočívá v tom, že dnešní sakristie nebyla nikdy samostatně stojící stavbou, ale byla budována jako nedílná součást stojícího kostela. Vysvítá to z půdorysné situace, ze způsobu zavázání této tzv. sakristie do zdiva sousední lodi, z toho, že nikdy neměla samostatný vchod, že zazděná arkáda směrem do lodi je vyzděna ze stejného materiálu jako triumfální oblouk a opakuje jeho nestoupavý tvar a konečně i z toho, že by měla jako samostatný kostel v hustě obydlené krajině i ve své době více než skrovné rozměry. Že kostel, k němuž je dnes zazděnou arkádou připojena, nebyl stavěn až později, potvrzuje i situace na krovu nad klenbou z počátku 19. století: nad triumfálním obloukem v čelní stěně presbyteria je dochován otisk valené klenby. Klenutý prostor nad chórem byl spojen průchodem s prostorem nad lodí, nejspíše plochostropým. Nejde o nic výjimečného, řada analogií takových prostor, užívaných jako útočiště i obydlí se dochovala dodnes v rakouském i německém Podunají.⁵ Klenutý prostor nad chórem by rovněž vysvětloval nápadné zesílení pasu triumfálního oblouku. Když byl později chór prodloužen a zvýšen, zrušil se i klenutý prostor nad ním. Na krovu jsou dosud patrné otisky kápí mladší gotické klenby, která přesahovala nad úroveň podlahy klenutého prostoru nad chórem. Kromě dnešní tzv. sakristie po jižní straně lodi byla ještě další klenutá místnost, připojená k severní straně chóru. Je to dnes vidět pouze na nákresu kostela před opravou z r. 1807.

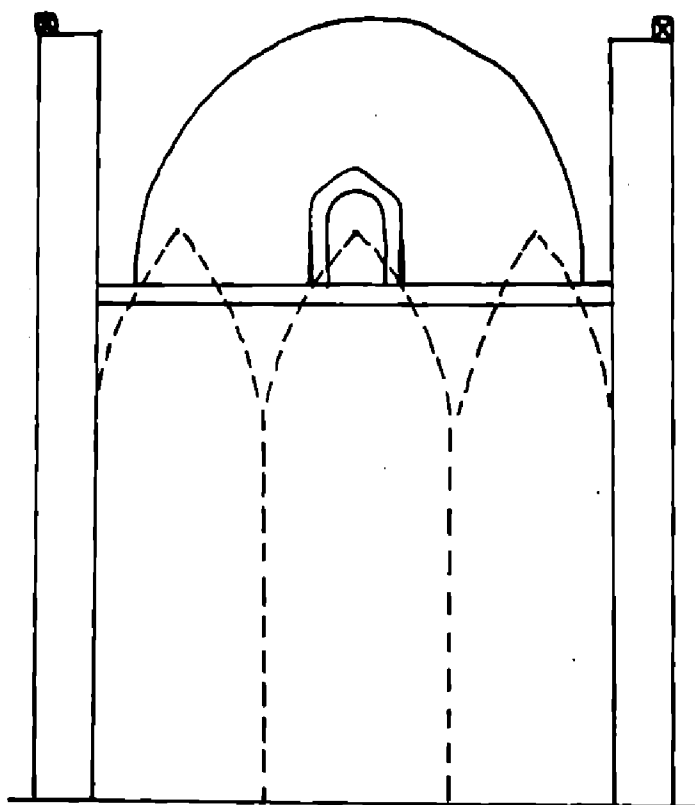
Obr. 1. Půdorys kostela. Povýšení sv. Kříže v Trstěnici u Znojma. Černá – zdivo 13. stol., šrafovaná – gotika, tečkovaná – 16.–19. stol.

Zjištění, že dnešní sakristie není původním kostelem, nás nutně vede k otázkám, spojeným s těmito vedlejšími prostory, tedy k problematice, rozvířené naposledy v širší poloze doc. Radovou na konferenci v Libici v září 1981 a opakovaně doc. Radovou a doc. Kudělkou na konferenci o umění 13. století.⁶ Jde v podstatě o polemiku s Mencilovou imponující teorií z r. 1959 o skupině předrománských kostelů na našem území.⁷ V. Mencil vyšel velmi logicky z předpokladu stavební aktivity biskupa sv. Vojtěcha, která směřovala k zabezpečení úplné christianizace země a lepší církevní správy. Drobné podélné stavby s apsidou, dochované v rámci gotických kostelů jako jejich sakristie či kaple, postavené nejjednodušším možným způsobem, bez architektonických detailů, evokující tak archaický charakter předrománské architektury a zkoumané autorem hlavně na někdejších slavníkovském území, podpořily jeho teorii o Vojtěchově stavebním úsilí a dochovaném dokladu prosté, až lidové architektury Čech 10. a 11. století. Pokud však podrobněji některé z exponovaných staveb důkladnému stavebnímu průzkumu a porovnáme je s podobnými případy tzv. původních kostelíků i mimo bývalé slavníkovské území, jak učinila doc. Radová a přihlídnem-li navíc k moravským obdobným případům, nezbyvá nám, než se smířit s faktem, že jde ve většině případů o *vedlejší prostory*, budované *současně* se stavbou kostela, k němuž se připojují na

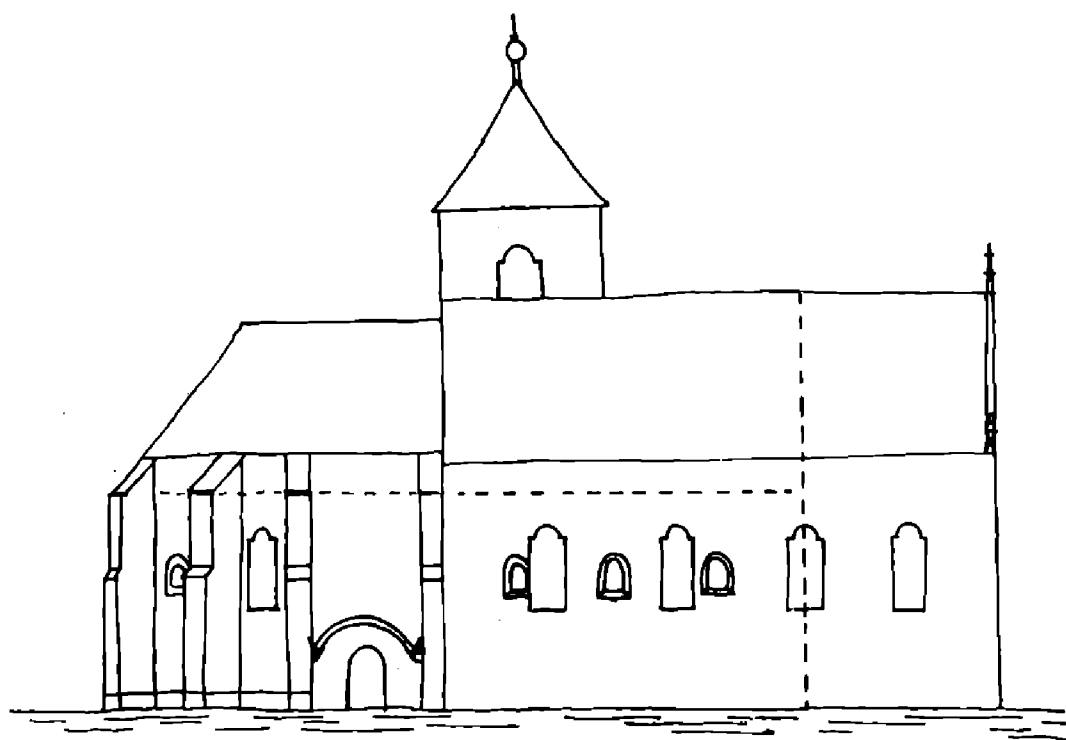
Obr. 2. Křídla žebra ambitu kláštera v Louce (1), v Trstenici (2) a v chóru klášterního kostela v Oseku (3).

Obr. 3. Kostel v Trstenici. Situace v podkrovní nad presbyteriem. Schéma.

severu či jihu presbyteria nebo lodi. Teorie V. Mencla o naší předrománské architektuře se tím nevyvrací, jeho základní postřehy zůstávají jistě i nadále inspirující zvláště pro archeologické průzkumy, ale stavby, jako je např. sakristie ve Vysoké, Dobřichově či Vranově u Benešova, z ní budeme muset napříště vypustit a přesunout k architektuře 13. století. Tím, že jsme tyto vedlejší prostory zamítli jako původní kostely, nezbyvá nám, než se nějak vyrovnat s dalšími otázkami, které z toho plynou. Především je to otázka jejich funkce. Ale bude dobré si napříště také uvědomit, co je mezi sebou odlišuje.

Jednak je tu skupina vedlejších prostor, připojených přímo k presbyteriu, většinou s valenou lodí a drobnou, konchou sklenutou apsidou, která bývá často vysunutá z osy, v lodi sakristie bývá zachována jednoduchá kamenná menza, někdy i kamenná výlevka s otvorem ústícím ven. Společným znakem těchto drobných staveb s apsidou je především způsob jejich architektonického ztvárnění – jednoduchý, až téměř primitivní, zarážející v sousedství gotických staveb s precizně provedenými žebrovými klenbami i architektonickým detailem. To byl také hlavní důvod, proč se dřívější bádání klonilo k názoru o jejich starším původu. Jak vysvětlit jejich nápadně archaický ráz? Pro ilustraci uveďme alespoň známý markantní případ sakristie ve Vysoké u Kutné Hory, ve Vranově u Benešova, v Dolním Městě pod Lipnicí, nebo na Moravě ve Střížově a Kralicích. V této řadě pak pokračovaly i později klenuté sakristie bez apsid (z 13. století je to např. Jakubov u Moravských Budějovic). Ve 14. století se udržel stejný typ ještě např. v Loukově u Havlíčkova Brodu, v Lipníku u Třebíče, ve Vícenicích. U řady moravských staveb se přidružila k základním funkcím těchto „sakristií“ i funkce ossaria, umístěného v suterénu (Vícenice, Jakubov, Šebkovic).⁸ Od těchto velice jednoduchých dnešních sakristií se ovšem odlišují boční prostory, opatřené rovněž apsidou, avšak doplněné lodí o jednom či dvou polích žebrové křížové klenby, které bývají zpravidla připojeny nikoli k presbyteriu, ale k lodi současně stavěného kostela, do něhož se někdy otevírají arkádou: sem patří Trstěnice, v Čechách Dobřichov a patrně i doc. Radovou zveřejněné Dřevčice. Zde se již nedá hovořit o archaickém

Obr. 4. Kostel v Trstěnici. Severní strana, stav před a po obnově v roce 1807.

rázu, snad kromě retardujícího tvaru půlkruhové apsidy – ale naopak o určité snaze po reprezentaci prostřednictvím precizně ztvárněné architektury.

Při snaze o interpretaci těchto vedlejších prostor je nutné vzít v úvahu, že jejich vznik a forma není jen českou a moravskou záležitostí, vázanou na proměny ve správě duchovních statků a změny v liturgii a že ji nebudeme vysvětlovat pouze z regionálních poměrů a potřeb. I když se to může zdát na první pohled příliš vzdáleně, bude nutné vzít v úvahu především vývoj formy a funkcí těchto vedlejších prostorů u základních typů křesťanských chrámů, neboť žádný ani sebeprostší prostor, náležející ke středověké sakrální architektuře, nevznikl samovolně a živelně. A právě tyto nenápadné, drobné architektury jsou sice vzdáleným, ale ve svém základním tvaru i funkci přesným odrazem toho, co se zformovalo nejprve v rámci monumentálních celků.

Otázkám společného výchozího bodu těchto vedlejších prostor a jejich vývoji i modifikacím až do vrcholného středověku se věnovalo již několik generací zahraničních badatelů.⁸ Pro nás bude dobré vzít v úvahu některé nejdůležitější výsledky jejich studií:

Jak je všeobecně známo, předobrazem všech těchto vedlejších prostorů, ať už se nazývají sakristie, martyria či boční kaple podle modifikací jejich převládající funkce, jsou boční prostory, provázející hlavní chór, ve východní církvi nazývané *pastoforia*. Každé z *pastoforií* mělo již v 5. a 6. století v raně křesťanské Syrii svou odlišnou funkci, která se ustálila pak od 7. století v byzantském ritu spolu s názvy *Prothesis* a *Diakonikon*. Trojdílné členění sanktuaria – jak se nazýval celý východní závěr chrámu – chybělo naopak u raně křesťanských římských kostelů, zatímco v dosahu vlivu byzantské architektury se objevovalo až do pozdně karolinské doby. Zmizelo pak logicky v karolinské architektuře, která si brala své vzory z architektury římských raně křesťanských bazilik. Teprve od 11. století clunyská reforma podpořila opět stavbu těchto prostor, doprovázejících na bocích hlavní oltářní prostor. Tyto vedlejší prostory se pak udržely i v půdorysech cisterciáckých kostelů a někdy s regionálním omezením i u žebravých řádů, zatímco reprezentivní vedoucí románské kláštery v Německu a raně gotické katedrály tento typ neznaly. Často se tzv. sakristie osamostatňují od trojdílného sanktuaria a zaujímají oddělené místo v celku kláštera; stávají se centralizujícími klenutými stavbami s vlastní apsidou, často jsou spojeny s boční lodí otevřenou arkádou. Podle literárních pramenů jejich pojmenování ukazují na mnohonásobné využití: nazývají se *sacraria*, *secretaria*, *mutatoria*, *vestiaria*, *gazophylacia*, *oblationaria* a v určitých souvislostech i *porticus*. Všechna tato využití mají své hluboké kořeny ve východní raně křesťanské liturgii, která opět stojí ve svazku s tradicí předkřesťanskou – antickou. Především pokud jde o význam bočních prostor, zvaných *pastoforia*. Není zde místo na vysledování logických návazností bohoslužebných obřadů, studovaných na archeologickém, literárním, etymologickém i výtvarném materiálu, které by ilustrovaly celý smysluplný přenos a vývoj funkcí liturgických prostor názorně a činily ho tak věrohodným, jakým opravdu je. Ve zkratce nutno připomenout, že slovo *pastoforion* si neslo již z řeckého prostředí význam chráněného místa, v němž se přechovával obraz Boha a v němž se kněží s pomocníky připravovali k bohoslužebnému obřadu. Přechovávání Eucharistie, chápané jako mystické tělo, *imago* a *similitudo Christi*, podpořilo v křesťanských *pastoforiích* i symboliku těchto prostor jakožto svaté místnosti. Odtud i v latinském světě názvy *sacrarium*, *secretarium* pro tyto prostory. Stalo se zvykem ukládat do *pastoforia* s Eucharistií i ostatky mučedníků a toto spojení ostatků svatých s nejsvětější relikvií, tělem a krví Kristovou, vedlo k tomu, že se takové prostory staly místem veřejného uctívání. Dále blízkost ostatků světce a Eucharistie dávala podnět k privátní zbožnosti, k víře, že vyvolený světec bude přímělcem a prostředníkem při Posledním soudu

pro prosebníka. Odtud byl už jen krůček k dalšímu využití těchto prostor – totiž jako pohřebních kaplí.

Z pramenů víme, že i v západní církvi sloužilo secretarium, tzn. prostor pro přechovávání Eucharistie rovněž pro soukromé mše, že oltář, který tam stál, dával tomu charakter kaple. Visela tam i lampa s věčným světlem, často byly v oltáři deponovány relikvie. Právo pohřbívát v takovém secretariu měl především jeho stavebník. Severně od Alp se vyvinul i typ pastoforia ve formě podélné boční lodi vedle lodi hlavní, sloužící často i jako porticus a místo soukromé zbožnosti, pokání i pohřbívání.⁹

V clunyjsko-hirsauské reformě převzaly vedlejší prostory funkci krypty. U nich však neměly vedlejší prostory již onu komplexní funkci jako původní pastoforia – byla tu zvláště kaple s mariánským oltářem, zvláště sakristie s oltářem pro přípravu ke mši, kaple pro soukromou zbožnost a meditaci. Přesto později vždy tam, kde se i v rámci klášterních komplexů objevily soukromé kaple stavebníků, obnovila se i komplexnost jejich funkcí, tj. úschova Eucharistie, místo prosebné a pohřební, což dávalo podnět k výraznějšímu architektonickému ztvárnění.

Bylo zde snad prokázáno dosti zřetelně, že v žádném případě nenabývaly tyto nenápadné vedlejší prostory libovolných funkcí, vyplývajících z lokálních poměrů bez vztahu k základním pravzorům, utvářeným církevními dějinami. Druhá věc ovšem je, že místní podmínky určily, která z prapůvodních funkcí v nově budovaném prostoru převládne. Zda půjde jen o prostý, bezpečný a chráněný prostor pro ukrytí a přechovávání Eucharistie a bohoslužebného náčiní, bez jakýchkoli nároků na vnější reprezentaci a přímou komunikaci s obcí věřících, či o prostor, kde bude převažovat funkce soukromé, případně pohřební kaple, jejíž stavba má navíc také reprezentovat svého patrona. Že forma těchto raně gotických vedlejších prostor byla u nás inspirována převážně určitou klášterní architekturou, která zase prostředkovala návaznost na cizí vzory, se jeví jako nejpravděpodobnější.

Pokud se potvrdí nález pohřbu v dnešní trstěnické sakristii, na který se naráželo při poslední opravě aniž by byl odborně prozkoumán, domnívám se, že právě tento boční prostor s apsidou, otevřený arkádou do lodi, může být chápán jako soukromá pohřební kaple, spojující v sobě i další funkce, o nichž tu byla řeč a že vyjadřovala v nových společenských poměrech v přenesené formě výlučné – i když silně oslabené – postavení světského patrona, které v románské době symbolizovala jednoznačně tribuna vlastnických kostelů (i se svým oltáříkem).

Ověření této a dalších umělecko-historických hypotéz bude úkolem kolegů archeologů a naopak, umělecká historie se společně s dalšími příbuznými obory vynasnaží zase pomoci při interpretaci výsledků archeologického bádání. Jedno bez druhého nebude nadále možné.

Poznámky

- 1 D. Líbal, *Evropská základna architektury doby Přemysla II.*, sborník *Umění 13. století v českých zemích*, Praha 1983, s. 34.
D. Líbal, *stať o architektuře v Dějinách českého výtvarného umění I/1*, Praha 1984, s. 214.
- 2 F. J. Schwoy, *Topographie von Markgrathum Mähren*, Wien, 1874, s. 410.
P. Gr. Wolny, *Die Margrafschaft Mähren*, Brno 1861, s. 251.
A. Prokop, *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung I*, Wien 1904, s. 125.
V. Haňák, *Vlastivěda moravská. Moravsko-Krumlovský okres*, Brno 1913, s. 220.
- 3 CDM III, s. 177, č. 202.
RBM II, s. 4, č. 7.

- CDB V-1, č. 11.
 J. Šebánek, S. Dušková, Kritický komentář k moravskému diplomatáři, SPN 1952, s. 166.
- 4 RBM II, s. 471, č. 1113.
 CDB V-1, č. 863.
- 5 Rinkam, Sandharlanden či Rauvertshofen v dolním Bavorsku, Kreuzhof, Burgweiting a Tiefenthal v horní Falcí, Wolframseschenbach ve středních Frankách a řada dalších ve Falcí a Bavorsku.
- 6 M. Radová-Štiková, Poznámky k dosavadnímu datování některých raných kostelů v Čechách, Sborník národního muzea, řada A, Historie XXXVII, 1983, s. 117–128.
 M. Radová-Štiková, Sakristie s apsidou vesnických farních kostelů, sborník Umění 13. století v českých zemích, Praha 1983, s. 256.
 Z. Kudělka, referát ve vědeckém zasedání, Umění 13. století v českých zemích, 2.–4. 12. 1981, Praha.
- 7 V. Mencl, Architektura předrománských Čech, Umění VII, 1959, s. 337. Před Menclm byly ovšem i staršími autory datovány některé z exponovaných staveb do 10.–11. století, teprve Mencl z nich však vytvořil skupinu, vázanou významově k osobě sv. Vojtěcha. Stejně tak i před M. Radovou a Z. Kudělkou nepřijali někteří autoři Menclovo datování (A. Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách, Praha 1971) a naopak, jiní je potvrdili (R. Turek, D. Líbal).
- 8 L. Lassus, Sanctuaires chrétiens de Syrie: Essai sur la genèse, la forme et l'usage liturgique des édifices du culte chrétien 1947.
 K. Liesenberg, Der Einfluss der Liturgie auf die frühchristliche Basilika, Phil. Diss. Freiburg, Neustadt a.d.H. 1928.
 J. A. Jungmann, Missarum Solemnia, Bd 1, Wien 1949.
 J. Sauer, Symbolik des Kirchengebäudes und seiner Ausstattung in der Auffassung des Mittelalters, Freiburg in Br. 1924.
 O. Wulff, Altchristliche und byzantinische Kunst, Berlin-Neubabelsberg 1918.
 F. Arens, Die Klosteranlagen neben Domen, Stifts und Klosterkirchen in Deutschland, in: Die Klosterbaukunst, Mayence, Mai 1953.
 G. Bandmann, Über Pastoforien und verwandte Nebenräume im mittelalterlichen Kirchenbau, Kunstgeschichtliche Studien für Haus Kaufmann, Berlin 1956, s. 19n.
- 9 Jako sakrální a nikoli světské prostory bude asi nutné z tohoto hlediska interpretovat i asymetricky připojené boční lodě u románských kostelů ve Švihově (sv. Jiljí) a v Dobši (Zvěstování P. Marie). Opravují tím své tvrzení in: V. Mencl, K. Benešová, H. Soukupová, Předrománská a románská architektura v západních Čechách, ZN Plzeň, 1978, s. 50–51. Pokud jde o prostory nad lodě, nad chórem či v patrech věže, je jejich obytná, případně útočištná funkce prokazatelná (viz pozn. 5).

Zusammenfassung

Die Kirche in Trstěnice bei Znojmo und die Problematik der Nebenräume der mittelalterlichen Kirchen

Am Beispiel der frühgotischen Sakristei der Kirche in Trstěnice (Stiegnitz) bei Znojmo (Znaim) wurde die Problematik der sogenannten Nebenräume kleiner mittelalterlicher Dorfkirchen in den böhmischen Ländern demonstriert. Die heutige Sakristei der genannten Kirche wurde in der Literatur bisher für die ursprüngliche Kirche aus der Mitte des 13. Jahrhunderts gehalten, an die sich die erhalten gebliebene Konsekrationsurkunde aus dem Jahr 1253 und die Übertragung der Patronatsrechte aus dem Jahr 1278 bindet. Nun wurde sie als Kapelle erkannt, die in das Schiff der gleichzeitig errichteten, im Laufe des 14. Jahrhunderts, in der Renaissance und an der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts umgebauten Kirche geöffnet war. Nachdem die Sakristei nicht mehr als primäre Kirche gelten konnte, war es nötig, sich mit der Frage nach ihrer ursprünglichen Funktion auseinanderzusetzen. Deshalb mußte die Diskussion über die vorromanische Herkunft einer Reihe archaisch aufgefaßter Sakristeien in Form eines kleinen Schiffs mit Tonnengewölbe, achsenfremder Apsis und ohne jedwede Formensprache, an der Chorseite frühgotischer Kirchen (allenfalls auch prunkvoller ausgestatteter Räume ebenfalls mit Apsis, aber Schiffen mit ein- bis zweifeldigen Kreuzrippengewölben) wiederaufgenommen werden. V. Mencl verband diese primitiv gelösten Räume auf dem Gebiet der einstigen Slavnikovcen-Herrschaft mit der Bautätigkeit St. Vojtěchs. Architektonische Rekognoszierungen der letzten Jahre bewiesen, daß es sich um Bauwerke handelt, die gleichzeitig mit den nebenstehenden, vorwiegend frühgotischen Kirchen errichtet wurden, doch hat man ihre ursprüngliche Funktion und überraschend archaische Art neben den reifen frühgotischen Chören nicht geklärt. Die Autorin macht vor allem auf die Notwendigkeit aufmerksam, die archaisierenden, an der Chor anschließenden Räume von Kapellen mit ebenfalls archaisierenden, jedoch über eine Arkade an das Schiff gebauten Räumen zu unterscheiden. Im ersten Fall geht es um

einen nicht für die breite Öffentlichkeit bestimmten Raum, im zweiten um einen Raum, der durch seine prunkvollere Bauform bestimmte Absichten verrät. Bei der Interpretation dieser Räume darf man nicht nur von den örtlichen Verhältnissen ausgehen, die durch Änderungen der geistlichen Verwaltung und Liturgie gegeben waren. Man hat vielmehr die Entwicklung und funktionelle Stabilisierung der Räume neben dem Hauptpresbyterium so in Betracht zu ziehen, wie sie sich in der Geschichte der Kirchenarchitektur geformt haben. Die Autorin rekapituliert Ergebnisse ausländischer Forschungen über diese Fragen und verweist vor allem auf die Pluralität der Funktionen der sog. Sakristien in mittelalterlichen Klosterkomplexen, auf ihre Symbolik und die hievon abgeleiteten formellen Änderungen. So gelangt sie zur These, daß diese „Nebenträume“ ländlicher Kirchen in keinem Fall beliebige Funktionen ohne Beziehung zu den in der Geschichte der Kirchenarchitektur entstandenen Grundtypen annahmen, und daß es die örtlichen Bedingungen bestimmt haben, welche dieser Primärfunktionen überwiegt: ob es sich bloß um den Typ eines Verstecks, eines Schutzes für die Eucharistie und das Gottesdienstgerät ohne Ansprüche auf äußerliche Repräsentation und direkte Kommunikation mit der Gemeinde der Gläubigen oder um einen Raum handelt, bei dem die privaten Funktionen überwiegen, eventuell um eine Grabkapelle, deren Bau überdies ihren Patron zu repräsentieren hatte. Bei Trstěnice ging es offenbar um eine Grabkapelle, die auch die erwähnten weiteren Funktionen erfüllte und überdies unter den neuen gesellschaftlichen Verhältnissen des 13. Jahrhunderts die Stellung des weltlichen Patrons zu betonen hatte, die früher von der Tribüne der Eigentümerkirchen (samt ihrem kleinen Altar) symbolisiert wurde. Damit appelliert das Referat gleichzeitig an die Notwendigkeit einer engeren Zusammenarbeit der Archäologen und Kunsthistoriker bei der Beglaubigung dieser und anderer Hypothesen.

Abbildungen:

1. Grundriß der Kreuzerhöhung-Kirche in Trstěnice bei Znojmo (schwarzes Mauerwerk 13. Jh., schraffiertes Mauerwerk gotisch, punktiertes Mauerwerk 16.-19. Jh.).
2. Wölbungsrippen aus dem Ambitus des Klosters in Louka (1), in Trstěnice (2) und im Chor der Klosterkirche in Osek (3).
3. Kirche in Trstěnice, Situation am Dachstuhl über dem Presbyterium, schematische Skizze.
4. Kirche in Trstěnice, Nordseite, Zustand vor und nach der Herstellung im Jahr 1807.